

TIROLSKA ARHITEKTURNA DEDIŠČINA V VASEH ZGORNJE SELŠKE DOLINE¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: V prispevku avtor izhaja iz domneve, da so zaradi sorodnih zgodovinskih in naravnogeografskih danosti nekateri objekti v Zgornji Selški dolini podobni objektom iz Zgornje Pustarške doline (nem. *Hochpustertal*) (ital. *Alta Pusteria*) na Južnem Tirolskem (*Südtirol*). Za potrditev hipoteze o podobnosti objektov avtor na podlagi petih vidikov formalne zasnove med seboj primerja posamezne arhitekturne strukture z obeh območij. Izbrane objekte Zgornje Selške doline prav tako primerja z lokalno in s širšo regionalno gradnjo. Izkaže se, da imajo objekti v zgornjem delu Selške doline veliko skupnih elementov s strukturami iz zgornjega dela Pustarške doline in Baške grape, medtem ko je število skupnih elementov z lokalnim škofjeloškim hišnim tipom in regionalnim gorenjskim hišnim tipom zanemarljivo.

Ključne besede: tirolska arhitekturna in urbanistična dediščina, Zgornja Selška dolina, Pustarška dolina (nem. *Hochpustertal*) (ital. *Alta Pusteria*), tirolska gradnja, arhitekturna tipologija

Abstract: The paper suggests that, due to their similar historical and geographical features, there are some similarities between certain buildings in Zgornja Selška Dolina, Slovenia and those in the valley of Alta Pusteria (Hochpustertal in German) in South Tyrol. To confirm this hypothesis, the author selected five aspects of the formal design for comparison of architectural features in both areas. The selected objects in Zgornja Selška Dolina were also compared with the local as well as more distant regional architectural features. According to these comparisons, the objects in Zgornja Selška Dolina have many common elements with the structures of the upper part of Alta Pusteria as well as with the ones in Baška Grapa, Slovenia; on the other hand, the number of shared elements with the local Škofja Loka house type as well as with the regional house type of Gorenjsko is quite negligible.

Key Words: Tyrolean architecture and urban planning heritage, Zgornja Selška Dolina, Alta Pusteria (Hochpustertal in German), Tyrolean construction, architectural typology

Uvod

Pod strmimi vrhovi Ratitovca so na terasastih pobočjih raztresene vasi: Zgornja ter Spodnja Sorica, Ravne, Torka, Zabrd, Zgornje ter Spodnje Danje in Prtovč. Zaradi zgodovinskih ter naravnogeografskih danosti so bile vasi po Strategiji prostorskega razvoja Slovenije iz leta 2004 »uvrščene med območja, ki veljajo kot prepoznavna območja Slovenije z vidika kulturnega in simbolnega pomena pokrajine« (Kopač 2004: 55–56). Vendar pa je na to območje treba gledati v širšem kontekstu, saj tukajšnja arhitekturna dediščina kaže pomembne vplive freisinške kolonizacije izpred več kot 800 let.

Tipološka klasifikacija arhitekture oziroma nepremične kulturne dediščine na nekem območju je težko določljiva, saj je arhitektura živ organizem in se na dolgi rok nenehno spreminja. S pravilno zastavljeno metodologijo pa je v danem prostoru posamezne dominantne objekte, ki so v današnjem času že povečini zaščiteni in se na dolgi rok niso bistveno spreminjali, mogoče primerjati med seboj ter s pomočjo izsledkov določiti njihovo tipologijo. Na podlagi kritičnega vrednotenja zgodovinskih virov in tipološke analize objektov raziskava dokazuje obstoj tirolske arhitekturne dediščine v Zgornji Selški dolini.

Dokazovanje obstoja tirolske arhitekturne dediščine je strukturirano tako, da raziskava najprej analizira arhitekturne razvojne faze v Zgornji Selški dolini in Pustarški dolini, na podlagi katerih so prikazani skupni elementi ter tipološke podobnosti v gradnji. Na podlagi izbranih vidikov formalne zasnove (število nadstropij, postavitve vhodov, notranje stopnišče), gospodarske dejavnosti lastnika in funkcije objekta so analizirane strukture

iz Zgornje Selške doline ter izvedena primerjava z lokalno in regionalno arhitekturo. S tem se ovrže tipološka podobnost med tirolsko arhitekturo domačije Gajgar v Zgornjih Danjah, Štihlno vo hišo v Zgornji Besnici, ki predstavlja škofjeloški tip gradnje, in Pocarjevo domačijo v Zgornji Radovni, ki predstavlja gorenjski tip gradnje.

Ključni dokaz, na podlagi katerega lahko potrdimo obstoj tirolske arhitekturne dediščine v zgornjem delu Selške doline, pa je poleg primerjave arhitektur iz Pustarške doline tudi tipološka primerjava z objekti v Baški grapi, saj na podlagi podatkov o srednjeveški kolonizaciji vemo, da so se prebivalci iz Pustarške doline naselili tudi na to območje.

Stanje raziskav

Raziskovalci ljudske kulture v preteklih stoletjih območju zgornjega dela Selške doline niso namenili posebne pozornosti. Tendence v raziskovanju se je spremenila v začetku petdesetih let 20. stoletja.

Prvi, ki se je sistematično lotil raziskovanja zgodovine zgornjega dela Selške doline, je bil Pavle Blaznik. V svoji disertaciji se je podrobneje ukvarjal s problematiko kolonizacije Selške doline, ki jo je pozneje razširil tudi na celotni teritorij nekdanjega škofjeloškega gospostva. Dognanja in opažanja s terena je povzel in nadgradil s podatki, ki jih je našel v urbarjih iz Škofje Loke, Freisinga in Münchna, vse znanje pa je združil v monografskem delu *Škofja Loka in Loško gospostvo* (1973). Naslednji raziskovalci, ki so se podrobneje ukvarjali z ozemljem zgornjega dela Selške doline, so bili pretežno etnologi. Najobsežnejši opus med vsemi lahko pripišemo Francetu Planini, katerega najodmevnejše delo je nedvomno monografska publikacija *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*. Planina je bil več let tudi urednik strokovnega zbornika *Loški razgledi*, v katerem je objavil zajetno število člankov o območju preučevanja (1967, 1971). Med

¹ Članek je nadgradnja diplomske naloge (Markelj 2009). Za pomoč ter sodelovanje pri raziskavah, nastajanju članka in pisanju diplomske naloge se najlepše zahvaljujem mentorici doc. dr. Heleni Seražin, prof. dr. Vitu Hazlerju in Juretu Rejcu, kustosu v Muzeju Železniki.

pomembnejše raziskovalce kulturne dediščine ter navad lahko umestimo tudi Ivana Kejžarja, ki je v svojem delu *Grohar in soriška dediščina* (2008) zbral in opisal pomembnejše objekte kulturne dediščine v Sorici in okolici ter na podlagi pričevanj domačinov opisal nekatere že pozabljene obrti.

Pomoč pri iskanju ter klasifikaciji podatkov ponuja tudi franciscejski kataster za Kranjsko (L 341, k. o. Sorica, L 27, k. o. Danje ter L 237, k. o. Zali Log) in jožefinska vojaška karta (zemljevidi št. 156, 155 in 157). Na slovenskem ozemlju se je z raziskovanjem alpske stavbne tipologije v prejšnjem stoletju ukvarjalo veliko raziskovalcev. Med prvimi, ki je tipološko opredelil hiše na Gorenjskem, je bil Aleksej Nikolajevič Haruzin (1903). Leta 1930 je študijo o alpski hiši na Slovenskem napisal Stanko Vurnik, bil pa je tudi prvi, ki je sistematično tipiziral hišne tipe na Slovenskem. Tipizacijo v svojih publikacijah povzemajo: Anton Melik, ki je leta 1954 napisal knjigo *Slovenski alpski svet*, Rajko Ložar v svojem delu *Narodopisje Slovencev* iz leta 1944 in Vilko Novak, ki je leta 1952 v *Slovenskem etnografu* objavil članek o ljudskem stavbarstvu v slovenski etnologiji ter v *Loških razgledih* članek o ljudski kulturi v Selški dolini (1957). Preučevanje stavbne tipologije pa se tu ni ustavilo, saj so jo dopolnili še Ivan Sedej z disertacijo *Kmečko stavbarstvo na slovenskem alpskem ozemlju od začetka 16. stoletja do konca 19. stoletja* (1966), Peter Fister, ki je izdal *Glosar arhitekturne tipologije* (1993) in Vito Hazler z delom *Podpreti ali obnoviti* (1999).

Ker med najbolj citirane avtorje o stavbni tipologiji sodita Anton Melik in Vilko Novak, ki sta skladno z geografsko razčlenitvijo Slovenije tudi tipološko klasificirala arhitekturo severozahodnega dela dežele na alpski oziroma gorenjski tip ter na škofjeloški tip gradnje, se tudi pričujoči članek podrobneje osredotoča na njuno klasifikacijo.

Geografski in zgodovinski opis območja

Razgibanost pokrajine pod Ratitovcem je v stoletjih srednjeveške kolonizacije – in še danes – pomembno vplivala na življenje vaških prebivalcev. Zgornji del Selške doline je po Meliku (1954) zaradi svojih naravnogeografskih dejavnikov, podnebja in lege uvrščen v alpski prostor. »Južno ob Jelovici leži Selška dolina, ki pripada sicer v vsem obsegu že predelu predalpskega škofjeloškega hribovja, a je v svojem zgornjem delu zarezana neposredno v Julijske Alpe« (Melik 1954: 49).

Zaradi geografske lege in strmih bregov je bil zgornji del doline vse do 13. stoletja neposeljen. To potrjujejo tako listine ob ustanovitvi loške fevdalne posesti znotraj freisinškega ozemlja kot tudi leta 1291 propadle hube na Škovinah (škofovska posest).

Zaradi neugodne lege za poselitev so freisinški škofi v 13. stoletju s svojih matičnih posestev na Tirolskem na območje zgornjega dela Selške doline naselili ljudi iz okolice Innichna. Gorske vasice so tako začele nastajati že konec 13. stoletja, ko so freisinški škofi v te kraje naselili nemške prebivalce iz Zgornje Pustarške doline na Južnem Tirolskem. Hkrati so Tirolce iz Pustarške doline naselili tudi na strma pobočja Baške grape, le da so jih tja naselili oglejski patriarhi.

Leta 1291, najverjetneje pa tudi že prej, saj je bil leta 1286 v Sorici urejen poseben 'urad za spremljanje kolonizacije' (*Officium Zeurits*), naj bi zaradi sorodnih življenjskih razmer in tehnik obdelovanja tal na strmih pobočjih na ozemlje pod Ratitovcem prišli moški prebivalci iz nekaterih gorskih predelov Innichna. Med domačini se je o naselitvi v vasi pod Ratitovcem ohranilo tudi

pričevanje. »Spomin na prvotno domovino nemških priseljenec je bil med prebivalstvom živ dolga stoletja. Saj je odhajalo do polpretekle dobe na vsaka tri leta odposlanstvo iz Sorice v Innichen, na božjo pot, kjer so v tamkajšnji stolni cerkvi izročali darila, ki naj bi jih zaščitila pred neprijetnostmi in mrčesom. To darilo so imenovali Käfergeld« (Blaznik 1973: 39). Do današnjih dni so se iz časa srednjeveške kolonizacije ohranili tudi delno poslovenjeni priimki, ki jih je mogoče najti v vaseh pod Ratitovcem in okolici, kamor so se prenesli s porokami. Med omenjenimi priimki so najpogostejše različice Frelih (nem. *Fröhlich*), Gajger (*Geiger*), Gaser (nem. *Gasser*), Gortner (nem. *Gertner*), Kofler (nem. *Kofler*), Markelj (nem. *Märthl*), Taler (nem. *Thaler*). Gorske vasice na strmih pobočjih so se le malo spreminjale, saj so zaradi slabih prometnih povezav in težke dostopnosti ostale izolirane. Prebivalci so razvili tudi posebno govorico, ki pa se je po pričevanju Jureta Rejca (2010) ohranila vse do leta 1950.² Gospodarska dejavnost je temeljila predvsem na samooskrbnem kmetijstvu, gozdarstvu v domačem gozdu – *kösti* in planšarstvu nad vasmi.³ Iz loških urbarjev je razvidno, da je število vaških prebivalcev le počasi raslo, število hub pa se v tem delu doline v stoletjih ni bistveno povečevalo.

Ljudje v vaseh Zgornje Selške doline so dolgo ohranjali šege in navade svojih tirolskih prednikov, s čimer so se še dodatno razlikovali od širše okolice. Tudi arhitektura je bila drugačna, saj v celotnih Julijskih Alpah, z izjemo Baške grape, ni podobnih struktur. Enake geografske razmere, podnebje in kultura so narekovali, da so prebivalci pod Ratitovcem v začetnem obdobju po naselitvi gradili podobno kot njihovi rojaki na Tirolskem. Prve gradnje so tako začele nastajati najpozneje okrog leta 1280. V prvi razvojni arhitekturni fazi so si bili objekti med Selško in Pustarško dolino močno podobni, saj so prebivalci obeh dolin uporabljali podobne materiale in tehnike gradnje, kar lahko s pomočjo arhitekturne analize objektov zasledujemo še vse do reform Marije Terezije in Jožefa II. (2 faza). V začetku 19. stoletja je v arhitekturi tako Pustarške kot Selške doline prišlo do sprememb. Opazen je razkorak v uporabi novejših materialov in tehnik gradnje (3. in 4. faza). Tudi danes se arhitektura med dolinama razlikuje, saj nanjo vplivajo različni vidiki, od zakonodajnih in upravnih do sprememb namembnosti objektov, ki tudi v gorskih vaseh vedno bolj postajajo le bivališča oziroma objekti, namenjeni turistični dejavnosti.

Razvoj tirolskega tipa hiše v Selški dolini

1. faza: od okoli leta 1200 do okoli leta 1450

V najzgodnejši fazi, iz katere je ohranjenih le malo virov,⁴ je bila hiša preprosta, večcelična zgradba, postavljena na strmo pobočje ali pa na umetno oziroma naravno ustvarjeno teraso na pobočju.

2 Jure Rejc, kustos v Muzeju Železniki, je preučeval posebnost nemškega dialekta v vaseh pod Ratitovcem.

3 Planšarije na območju zgornjega dela Selške doline so poimenovane po vasi Sorica – Soriška planina, po nemški besedi 'tvoje' (nem. *daine*) oziroma delno poslovenjeni verziji Dinarska planina in po nemški besedi 'vaše' (nem. *iren*) oziroma delno poslovenjeni verziji *im*.

4 Ohranjeni so le statistični podatki iz loškega urbarja iz leta 1291, ki nam pomagajo določiti natančno število hub na ozemlju Zgornje Selške doline. Prav tako je ohranjena tudi letnica zidave hiše na Thurschentalerjevi domačiji v Pustarški dolini (1448). Na podlagi omenjene letnice je klasificirano tudi obdobje, in sicer med 1. in 2. razvojno fazo.

Slika 1: Lesena struktura v Zgornjem delu Pustarške doline.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, julij 2009

Slika 2: Domačija Gajger.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje, julij 2009

Hišo, v celoti zgrajeno iz lesa, so vedno postavili na prisojno stran hriba, s čelno stranjo obrnjeno proti dnu doline. V tej fazi kamnitih temeljev najverjetneje še ni bilo. Okna na hiši so bila majhna, kar je bilo pomembno za akumuliranje toplote v prostoru. Hiša je imela s skodlami krito ozko in strmo ostrešje, da bi velike količine snega čim hitreje zdrsele s strehe. V najzgodnejši fazi je bil prostor za živino v isti stavbi, vendar v prostoru, ločenem od bivališča ljudi, v podstrešnih prostorih – *dahu* pa so shranjevali seno. Sorodne strukture prvotnih hiš je danes mogoče prepoznati v najstarejših senikih, ki so bili grajeni na podoben način kot najzgodnejša bivališča (Slika 1).

2. faza: od okoli leta 1450 do okrog leta 1800

Lep primer gradnje objektov do leta 1800 je domačija Gajger v vasi Zgornje Danje nad Selško dolino. V primerjavi s Tschurtschenthalerjevo domačijo nad vasjo Sexten (ital. *Sesto*) v Pustarški dolini lahko vidimo, da sta pri obeh usklajena čas nastanka ter lokacija postavitve (Slik 2 in 3). V tej razvojni fazi se je tirolski tip hiše zvišal in razširil v dolžino in širino. Širina hiše je bila odvisna od naklona pobočja; večji je bil naklon, ožja je bila struktura. Tako so bile tiste hiše, ki so stale visoko na pobočju, praviloma ožje od tistih, ki so stale bližje dolinskemu dnu, saj je imela struktura v dnu doline več prostora za gradnjo ter bolj

Slika 3: Tschurtschenthalerjeva domačija.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, januar 2009

Slika 4: Domačija z lesenim mostom za dostop v podstrešne prostore.
Foto: Miha Markelj, Sexten/Sesto, Südtirol/Alto Adige, julij 2009

stabilno podlago kot tista, grajena na pobočju. Vzorčni primeri domačij, grajenih na pobočju, so v vasi Zgornje Danje. Na širino hiše je vplivalo tudi umetno nasutje ali umetna gradnja terase na pobočju, *hebel*,⁵ ki je statično omogočil gradnjo širše hiše. V tem času je bila hiša že delno zidana, s kamnitimi temelji in z večjim številom notranjih prostorov. Še vedno pa je ostajal v prednjem, čelnem delu hiše, ki je gledal proti dolini, bivalni prostor za ljudi, v zadnjem delu hiše pa prostor za živino (v večini primerov gre le za en prostor). V podstrešnih prostorih so shranjevali seno. Prav tako so pri taki hiši vidni različni vhodi vanjo, saj notranjih stopnic v tem času ni bilo. Najnižji vhod je na prednji čelni strani, ki gleda proti dnu doline in vodi v klet – *keler* ali v poznejših obdobjih v domačo delavnico. Drugi vhod je bil s strani in je vodil v bivalni del hiše, tretji vhod, ki je vodil v zgornji del hiše, pa je lahko prav tako s strani ali pa v zadnjem delu hiše s pobočja. Njegova postavitve je bila odvisna od naklona pobočja in od velikosti hiše. Zadnji, četrti vhod na senik – *dah* je bil vedno v zadnjem delu hiše, vstop vanj pa je bil mogoč neposredno s

⁵ Narečno besedo *hebel* domačini še v današnjem času uporabljajo za poimenovanje določenega pobočja ali hribovitega sveta. Zelo pogosto se v tem kontekstu uporablja tudi besedna zveza *unter hebel*, s katerim so poimenovali 'pobočje pod hribom'.

Slika 5: Domačija Zgornjega Trojarja.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje (zaselek Trojar), oktober 2008

Slika 6: Domačija Zgornjega Trojarja.
Foto: Miha Markelj, Zgornje Danje (zaselek Trojar), oktober 2008

pobočja ali pa čez leseni most (Slika 4.) V Zalem Logu, kjer pobočje ni bilo tako strmo, so ljudje seno v prostor pod streho nakladali z vilami, neposrednega dostopa do senika pa ni bilo. Domačija Gajger je imela glavni vhod s strani tako kot domačija Tschurschentaler. Strehe so bile še vedno pokrite s škodlami, vendar so jih v Selški dolini v začetku 18. stoletja začele zamenjevati škrlilaste kritine.⁶ Tudi zato je Gajgerjeva hiša v Zgornjih Danjah še danes pokrita s škrlilom. Za hiše, kot sta Gajgerjeva in Tschurschentalerjeva, je bil značilen tudi velik zatrej, redkokatera hiša pa je v tem času imela neposredno pod zatrejom tudi zunanji balkon. Ta se je začel v večji meri pojavljati v poznejših obdobjih.

3. faza: čas izvajanja zemljiških reform Marije Terezije in Jožefa II.⁷ (1717–1790)

V tretji in četrti fazi sta se na preučevanem ozemlju pojavila dva tipa domačij (Slika 12). Delitev je bila odvisna od premoženjskega stanja lastnikov: tisti bogatejši, ki so lahko zemljiške reforme Marije Terezije in Jožefa II. spoštovali,⁸ so si poleg bivanjskega zgradili še gospodarsko poslopje. Revnejši prebivalci, ki te reforme niso bili sposobni izvesti, pa so imeli še naprej gospodarske in bivanjske prostore pod isto streho.

Med bogatejša domovanja iz tistega časa v zgornjem delu Selške doline lahko umestimo domačijo Zgornjega Trojarja (Sliki 5 in 6), v Pustarški dolini pa Geigarjevo domačijo (Slika 7). V tej fazi se torej pojavita dva tipa funkcijsko ločene arhitekture. Videz bivanjskega objekta se v tem kratkem obdobju ni bistveno spremenil, tako po formi kot po funkciji je objekt ostal enak. V

nekaterih primerih so na Tirolskem in v Zgornji Selški dolini dodajali le odprtine v zatreju, prav tako pa so začeli nastajati prvi balkonski nastavki. Gospodarska poslopja, ki so se pojavila v tem času, pa so se med obema deželama po obliki zelo razlikovala; v zgornjem delu Selške doline so tako kot stanovanjska poslopja naslonjena ob pobočje in imajo tri različne vhode, ker so po večini še brez notranjega stopnišča; na vhode pa sta prav tako kot pri stanovanjski hiši vplivala višina gospodarskega objekta in naklonski kot pobočja. Prvi vhod je s strani, skozenj se je dostopalo do hleva. Drugi vhod je bil lahko prav tako s strani, vendar nadstropje višje kot prvi. V drugem nadstropju so hranili orodje, prav tako pa sta bili tam lahko tudi drvarnica ali shramba – *speisen*. Vhod je bil lahko tudi zadaj, s pobočja. Zadnji, tretji vhod, skozi katerega se je s pobočja vstopalo na senik, je bil vedno z zadnje strani. Na Tirolskem je bilo gospodarsko poslopje večinoma leseno z majhnimi okenskimi odprtinami in enako razporeditvijo vhodov v poslopje kot v Selški dolini. Funkcija obeh poslopij je bila še vedno ista, vendar pa je bila oblika že povsem drugačna. Tipičen primer take gradnje je gospodarski objekt domačije Geigar, ki se loči po tem, da ima večje število okenskih odprtin, podaljšan strešni zatrej, ki omogoča gradnjo balkona, na katerem se je sušilo seno pred spraviлом na senik. Na podlagi različne gradnje objektov lahko sklepamo, da so stiki prebivalcev iz zgornjega dela Selške doline s prvotno domovino izrazito upadli, gravitacijsko območje pa se je vedno bolj nagibalo proti Škofji Loki in ne več proti Innichnu.⁹ Razlike v obliki gospodarskih objektov je mogoče interpretirati tudi na podlagi kontinuitete gradnje, ki se je ohranjala stoletja. Prebivalci zgornjega dela Selške doline so si hišo s skupnim gospodarskim objektom že znali sezidati na podlagi izročila svojih prednikov, vendar pa od njih niso pridobili znanja za gradnjo samostojnega

6 V času pokrivanja streh s škrliljem se je med domačini ustvarilo poimenovanje, da gredo *škrl pokrivi* (Markelj 2004).

7 Marija Terezija je vladala med letoma 1717 in 1780, Jožef II. pa med letoma 1780 in 1790.

8 Zemljiške reforme so zidavo pomožnih gospodarskih objektov utemeljevale z izboljšanjem higiene in s tem z izboljšanjem zdravstvenega stanja prebivalstva.

9 Stiki s prvotno domovino so od začetka naselitve do 19. stoletja postajali manj pogosti, saj je takrat prišlo do sekularizacije ozemlja freisinških škofov, s tem pa tudi do novih upravnih reform, ki so tudi ljudi s podratovskih vasi vedno bolj povezovali z upravnim središčem Škofjo Loko.

Slika 7: Geigerieva domačija.

Foto: Angelika Burgmann, Innichen/San Candido, Südtirol/Alto Adige, februar 2008

Slika 8: Domačija Habjan.

Foto: Helena Seražin, Zali Log, avgust 2009

gospodarskega poslopja, zato so načrte in ideje za njegovo gradnjo črpali iz bližnje okolice. Veliko razliko je mogoče opaziti tudi v pomožnih gospodarskih objektih – kozolcih, saj imajo ti v Zgornji Selški dolini zidane nosilne stebre, v Zgornji Pustarški dolini pa je celoten objekt lesen.

4. faza: druga polovica 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja je na Tirolskem vidna kontinuiteta gradnje enakih stanovanjskih struktur kot stoletje pred tem. Dozidavali so le balkone, ki pa funkcionalno niso imeli pomembnejše vloge. Vzorčni primer sta domačiji Raut in Egarthof v vasi Sexten. Na arhitekturo zgornjega dela Selške doline pa so v tem času močno vplivala bližnja mesta in trgi (Železniki, Škofja Loka), saj so se na fasadah bogatejših hiš pojavljali tipični meščanski ornamenti: polkrožno zaključeni portali iz zelenega tufa, železne rešetke – *gautre* na okenskih odprtinah ter zidana notranja stopnišča. Takrat se je na tem območju razmahnilo tudi škriklarstvo, ki je skodlaste strehe nadomestilo s kamnitimi. Omenjena obrt se je najbolj razširila v Zalem Logu, zaradi blagostanja, ki ga je prinesla, pa je tu največje število hiš z meščanskimi elementi. Tipičen objekt takega načina gradnje je domačija Habjan na Zalem Logu številka 12 (Slika 8). V tej fazi se je po-

Slika 9: Štihlova hiša.

Foto: skiciral Miha Markelj, po predlogi (Fister, 1993: 24), Zgornja Besnica, junij 2009

Slika 10: Pocarjeva domačija.

Foto: Miha Markelj, Zgornja Radovna, avgust 2008

dobnost med objekti Zgornje Selške doline in Pustarške doline zelo zabilasala, število skupnih elementov pa se je zmanjšalo. Pomembna sprememba pri novogradnjah v tem času, ki dokazuje arhitekturno neskladje med objekti, je tudi drugačna orientacija objekta glede na pobočje – *hebel*; pred tem je bil na pobočje postavljen z ožjo stranico, po novem pa so ob pobočje postavljeni z daljšo stranico.

5. faza: od začetka 20. stoletja do danes

Podobnost med hišami na Tirolskem in v Zgornji Selški dolini je v peti razvojni fazi ob podrobnejši primerjavi opazna le še pri peščici hiš, saj se jih zaradi novih materialov, različne zakonodaje v obeh državah in različne funkcionalnosti objektov ne da več primerjati. Skupnih je ostalo bore malo elementov, spremenila pa se je tudi namembnost. Kmetije v Pustarški dolini so se preoblikovale v smeri turističnega razvoja, v Zgornji Selški dolini pa v počitniške hiše (Slika 12).

Kljub novim materialom in tehnikam gradnje so se nekatere kmetije ohranile vse do današnjih dni.¹⁰ Lep primer je domačija

¹⁰ Seznam objektov tirolske arhitekturne dediščine na območju zgornjega dela Selške doline je na koncu članka.

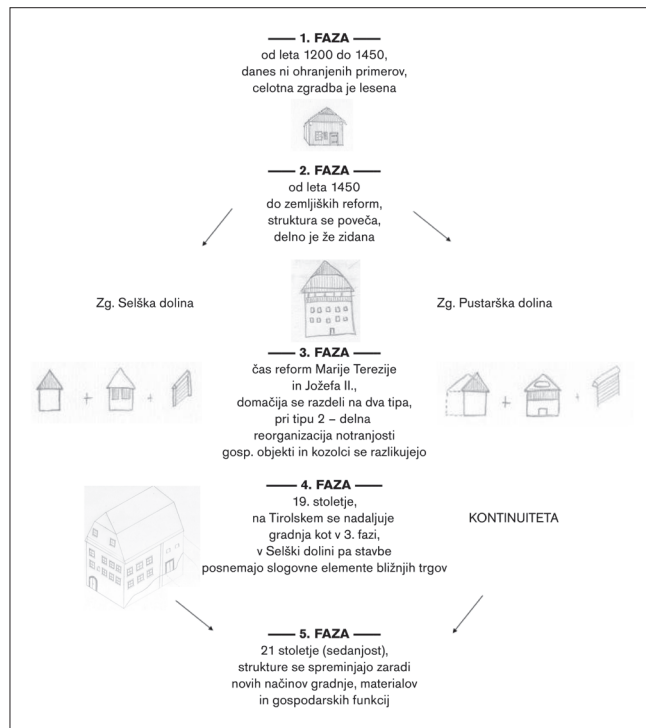
Slika 11: Domačija nad Baško grapo.
Foto: Miha Markelj, Stržišče, junij 2009

Gajger v Zgornjih Danjah (Slika 2). Če jo primerjamo s Štihlovo hišo v Zgornji Besnici (škofjeloški tip) (Slika 9) in Pocarjevo domačijo v Zgornji Radovni (gorenjski tip) (Slika 10), lahko med njimi opazimo tipološke razlike.

Hiše gorenjskega tipa so po večini zgrajene iz lesa, vendar se je do danes ohranilo le še malo takih hiš. Tipična značilnost vseh hiš na Gorenjskem so majhna okna z železnimi mrežami – *gautrami* in s polkrožnim vhodnim portalom. Zunanje stene so velikokrat poslikane z nabožnimi podobami in s cvetličnimi motivi, strehe pa so strme dvokapnice na čop, pokrite s slamo ali škodlami (Novak 1952). Medtem ko je značilnost gorenjskega tipa hiše pritličnost, je hiša škofjeloškega tipa zidana nadstropna stavba z visokim strešnim zatrepom. Dvokapna streha je krita s skrilom ali korci in tako kot gorenjska hiša postavljena v dolino na ravno ploskev.

Iz loškega urbarja je razvidno, da so bile na mestu današnje vasi Zgornje Danje leta 1501 vrisane štiri hube, to so štiri velika stanovanjska poslopja z enim samim objektom (Blaznik 1973: 426). Omenjeno stanje je ostalo nespremenjeno vse do leta 1763, saj so na jožefinski vojaški karti na tem območju vrisana le štiri zidana stanovanjska poslopja, med njimi Gaigarjeva hiša. Datacija Pocarjeve domačije je lažja, saj so v hiši našli dokument iz leta 1609, ki govori o prepisu lastništva omenjene hiše.¹¹ Nastanek Štihelrove hiše je umeščen v drugo polovico 18. stoletja (Potokar 2002).

Domačija Gaiger stoji v vasi Zgornje Danje na strmem pobočju na nadmorski višini 1.245 m. Štihelnova hiša v Zgornji Besnici je

Slika 12: Shematski prikaz razvoja tirolskega tipa hiše v Selški dolini
Avtor: Miha Markelj

nekoliko oddaljena od vaškega središča, saj stoji ob glavni cesti, ki pelje proti Zgornji Besnici. Postavljena je na ravninskem delu, tako kot Pocarjeva domačija v zgornjem delu doline Radovne.

Gajgerjeva hiša ima zaradi postavitve na pobočje nivojske vhode v hišo in je brez notranjega stopnišča, kar je na splošno značilno za hiše na Tirolskem, medtem ko imata Pocarjeva in Štihlova domačija le vhode v pritličje in na notranje stopnišče. Tudi število nadstropij je največje pri domačiji Gajger. Hiša je dvonadstropna s podstrešjem, Štihlova domačija ima eno nadstropje, Pocarjeva domačija pa je pritlična. Vsi trije objekti so rabili bivanju družine, le pri domačiji Gajger je bila bivanjska funkcija združena z gospodarsko (Tabela 1).

Pod vrhovi Črne prsti je na nadmorski višini 745 m vas Stržišče nad Baško Grapo. Stavbe in lega vasi spominjajo na Zgornje Danje, Zabrdno ali Ravne, saj so objekti umeščeni na naravnih ledeniških terasah nad dnem doline. Med maloštevilnimi hišami, ki so ohranile podobo izpred 19. stoletja, je domačija številka 18 (Slika 11), ki jo po primerjavi lahko postavimo ob bok domačiji Zgornji Trojar v Selški dolini, obe pa sta podobni hiši Tschurschentaler v Pustarški dolini.

Objekti so v vseh treh primerih orientirani glede na strmo pobočje nad dolino, zato imajo tudi nivojske vhode v objekt in veliko število nadstropij, nobena od hiš pa nima notranjega stopnišča. Funkcija objekta in gospodarska dejavnost sta v vseh primerih enaki. Po tipološki strukturi lahko za vse tri objekte trdimo, da so nastali v drugi razvojni fazi tirolskega tipa hiše. Za domačijo Zgornjega Trojarja in Tschurschentalerjevo domačijo lahko to dokažemo tudi na podlagi letnic nastanka, medtem ko je prvo omembo hiše v Stržišču na tem območju mogoče zaslediti šele na jožefinski vojaški karti (18. stoletje). Verjetno je hiša na tem mestu obstajala že pred to letnico, vendar drugih zanesljivih po-

11 »Pocarjeva domačija danes velja za eno najstarejših hiš na zgornje-savskem območju Triglavskega narodnega parka« (Bizjak 1999: 8).

	Domačija Gajgar (tirolski tip)	Štihelnova hiša (škofjeloški tip)	Pocarjeva domačija (gorenjski tip)
Časovni nastanek objekta	1501 – 1763	2. polovica 18. stol.	pred letom 1609
Postavitev objekta v prostoru	1.245 metrov visoko na pobočju nad dolino	na dnu doline na ravnini	na dnu doline na ravnini
Št. nadstropij v objektu	dvonadstropna stavba	enonadstropna stavba	pritlična stavba
Vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	en glavni vhod v pritličju	en glavni vhod v pritličju
Notranje stopnišče	ne vsebuje	vsebuje	vsebuje
Gospodarska dejavnost lastnika objekta	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja
Funkcija objekta	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska	stanovanjska

Tabela 1: Primerjava Gajgarjeve domačije, Štihelнове hiše in Pocarjeve domačije na podlagi izbranih arhitekturnih elementov.

Vir: Lastni prikaz

	Domačija Zgornji Trojar	Stržišče, hiša št. 18.	Tschurschentalerjeva domačija
Časovni nastanek objekta	1501	18. stoletje	1448
Postavitev objekta v prostoru	1.235 m visoko na pobočju nad dolino	745 m visoko na pobočju nad dolino	1.515 m visoko na pobočju nad dolino
Št. nadstropij v objektu	dvonadstropna stavba	dvonadstropna stavba	tronadstropna stavba
Vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt	nivojski vhodi v objekt
Notranje stopnišče	ne vsebuje	ne vsebuje	ne vsebuje
Gospodarska dejavnost lastnika objekta	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja	poljedelstvo in živinoreja
Funkcija objekta	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska in gospodarska	stanovanjska in gospodarska

Tabela 2: Primerjava Domačije Zgornji Trojar, hiše iz Stržišča številka 18 in Tschurschentalerjeve domačije na podlagi izbranih arhitekturnih elementov.

Vir: Lastni prikaz

	Zgornji del Selške doline		Škofjeloško hribovje		Zgornjesavska dolina	
1200–1450	tirolski arh. tip		gorenjski tip		gorenjski tip	
1450–1800	tirolski arh. tip		gorenjski tip		gorenjski tip	
Čas zemljiških reform	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci tirolski arh. tip + škofje. tip	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci tirolski arh. tip + meščanski elementi	škofjeloški tip	gorenjski tip
Druga polovica 19. stol.	Revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci škofje. tip	revni prebivalci tirolski arh. tip	bogati prebivalci idrijsko-cerklj. tip	škofjeloški tip	gorenjski tip

Tabela 3: Tipološki razvoj arhitekture na območjih raziskave od leta 1200 do danes.

Tirolska arh. – tirolska arhitektura, škofje. tip – škofjeloški arhitekturni tip, idrijsko-cerklj. tip – idrijsko-cerkljanski arhitekturni tip.

Vir: Lastni prikaz

datkov razen vojaške karte ni, ker se urbarji s tega območja niso ohranili (Tabela 2).

Na podlagi primerjalne analize lahko ugotovimo, da so objekti tipološko usklajeni z vsemi točkami raziskave, kot potrjuje hipoteza o istem izvoru arhitekturne dediščine v Selški dolini in v Baški grapi ter utemeljuje obstoj tirolske arhitekturne dediščine ne le v zgornjem delu Selške doline, temveč tudi v širšem prostoru pod vrhovi južnih bohinjskih gor na Tolminskem.

Sklep

Analiza visokogorskih kmetij in njihovih elementov v zgornjem delu Selške doline je pokazala na obstoj tirolske arhitekturne dediščine. Dosedanje raziskave so materialno kulturo zgornjega dela Selške doline klasificirale kot škofjeloški tip gradnje, vendar zgodovinska komponenta in podrobna analiza posameznih tipov alpske arhitekture tej klasifikaciji nasprotujeta.

Stavbe z območja Škofje Loke in širše gorenjske regije so po-

stavljene v doline, zato nimajo nivojskih vhodov v objekt, prav tako so objekti pritlični oziroma enonadstropni z notranjim stopniščem. Tudi namembnost objektov se razlikuje od tiste, ki jo imajo objekti v zgornjem delu Selške doline, ki se tipološko naslanjajo na tirolsko arhitekturo Zgornje Pustarške doline, ki so jo v vasi pod Ratitovcem že v 13. stoletju zanesli kolonizatorji iz Tirolske in se je v posameznih primerih ohranila vse do danes (Tabela 3).

Raziskava v stanovanjsko stavbno tipologijo alpske arhitekture uvaja nov arhitekturni tip, kar bi bila lahko pobuda za zaščito tirolske arhitekturne dediščine, preden bodo iz okolja izginili še tisti redki primerki, ki pričajo o izrednem kulturnem pomenu pokrajine pod Ratitovcem ter o materialni pestrosti in nekdanjem načinu življenja v teh krajih.

Seznam objektov tirolske arhitekturne dediščine na območju zgornjega dela Selške doline:

- Zgornja Sorica: hiša št. 38, hiša št. 41, hiša št. 33 s pomembnim objektom;
- Zgornje Danje: hiša št. 5 in hiša št. 7;
- Zabrdo: hiša št. 3, hiša št. 6 in hiša št. 7;
- Ravne: hiša št. 9;
- Zali Log: hiša št. 19, hiša št. 27, hiša št. 29 in hiša št. 16.

Viri in literatura

- BAŠ, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana, 1984.
- BIZJAK, Janez: *Pocarjeva Domačija*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1999.
- BLAZNIK, Pavle: *Škofja Loka in Loško gospostvo*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka, 1973.
- DEU, Živa: *Stavbarstvo slovenskega podeželja*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas, 2001.
- DEU, Živa: *Podeželske hiše na Slovenskem*. Ljubljana: Kmečki glas, 2006.
- FISTER, Peter: *Glosar arhitekturne tipologije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor RS in Urad RS za prostorsko planiranje, 1993.
- FLOIGER, Mihael: *Spuren der Vergangenheit – Bausteine der Zukunft*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1990.
- Franciscejski kataster za Kranjsko*: L 341, k. o. Sorica; L 27, k. o. Danje; L 237, k. o. Zali Log.
- HAWLINA, Peter: *Kranjska in zamore s krono – Primerjalna razstava krajev, ki so nekoč tvorili Freisingo posest*. Škofja Loka: Slovensko rodoslovno društvo, 1999.
- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HARUZIN, Aleksej N.: *Bivališče Slovenca na Gorenjskem*. Sankt Peterburg: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1903.
- Jožefinska vojaška karta*: zemljevidi št. 156, št. 155 in št. 157.
- KEJŽAR, Ivan: Soriška ledinska imena. *Loški razgledi* 49, 2002: 143–183.
- KEJŽAR, Ivan: Sorica, njene vode in življenje ob njih. *Loški razgledi* 51, 2004: 155–207.
- KEJŽAR, Ivan: *Grohar in soriška dediščina*. Škofja Loka: Samozaložba Ivan Kejžar, 2008.
- KOFOL, Karla: *Izginjajoča stavbna dediščina*. Tolmin: Tolminski muzej, 2008.
- KOPAČ, Janez: *Strategija prostorskega razvoja Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor in energijo, 2004.
- LOŽAR, Rajko: *Narodopisje Slovencev I, II*. Ljubljana: Klas, 1944–1952.
- MARKELJ, Miha: »Škrl pokrivat« (raziskovalna naloga). Kranj: Ekonomska šola Kranj, 2004.

MARKELJ, Miha: *Tirolska arhitekturna in urbanistična dediščina v vaseh Zgornje Selške doline: Razvoj arhitekture pod Ratitovcem ter tipološka umešitev objektov v slovenski prostor* (diplomsko delo). Koper: Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, 2009.

MARUŠIČ, Janez: *Krajinska tipologija – Značilni krajinski vzorci Slovenije*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor in Urad RS za prostorsko planiranje, 1995.

MELIK, Anton: *Slovenski alpski svet*. Ljubljana: Slovenska matica, 1954.

MEZE, Drago: *Hribovske kmetije v Selški dolini*. *Loški razgledi* 33, 1986: 125–152.

NOVAK, Vilko: Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji. *Slovenski etnograf* 5, 1952: 14–17.

NOVAK, Vilko: O ljudski kulturi v Selški dolini. *Loški razgledi* 4, 1957: 41–46.

PLANINA, France: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*. Škofja Loka: Odbor za proslavo tisočletnice Loke, 1972.

PLANINA, France: *Zapisi o Sorici*. *Loški razgledi* 14, 1967: 207–208.

PLANINA, France: Kako je Sorica dobila elektriko. *Loški razgledi* 18, 1971: 233–236.

POTOKAR, Robert: *Gorenjska: Arhitekturni vodnik*. Ljubljana: Saving d. o. o., 2002.

REJC, Jure: Kustos v muzeju Železniki, 18. maj 2010.

Register nepremične kulturne dediščine, <http://rkd.situla.org/>, 16. 5. 2010.

SEDEJ, Ivan: *Kmečko stavbarstvo na slovenskem alpskem ozemlju od začetka XVI. do konca XVIII. stoletja* (inavgurarna disertacija). Ljubljana: I. Sedej, 1966.

SEDEJ, Ivan: Socialna in likovna struktura tipov kmečkega stavbarstva na loškem ozemlju v luči opredeljevanja stavb. *Loški razgledi* 22, 1975: 73–82.

SEDEJ, Ivan: Kmečka arhitektura na loškem ozemlju pred koncem 15. stoletja. *Loški razgledi* 20, 1973: 112–124.

SEDEJ, Ivan: *Ljudska umetnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1985.

SEDEJ, Ivan: *Kmečka hiša na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976: 1–6.

SOTRIFER, Kristian: *Alte Buformen in den Alpen*. Dunaj: Edition Tusch – Buch und kunstverlag Ges.m.b.H., 1983.

VIČIČ, Bojan: *Strokovne zasnove s področja varstva kulturne dediščine za občino Železniki*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Ljubljana, 2008.

VURNIK, Stanko: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: Donos k studijam o slovenski ljudski arhitekturi. *Etnolog* 4(1), 1930: 30–85.

Tyrolean Architectural Heritage in the Villages of Zgornja Selška Dolina

On the basis of qualitative methods in social science research; comparison of architectural structures; critical evaluation of sources; five aspects of formal design (number of floors, entrance location, inner staircase); the owner's economic pursuits; and the object's function, the author importantly contributes to some of the previous classifications and typologies of vernacular architecture in Slovenia. He proves the existence of the Tyrolean house type in the upper part of Selška Dolina, which is the result of mountain colonization in the 13th and the 14th century when the Freising bishops populated this area with Tyroleans from mountain regions of Innichen (San Candido in Italian). Based on a detailed research of the historical development of the Tyrolean house type and through comparisons of traditional buildings from the upper parts of Selška Dolina and Hochpustertal/Alta Pusteria, Radovna Valley, Baška Grapa, and the area of Zgornja Besnica, it has been ascertained that the buildings in the upper part of Selška Dolina deviate from the traditional house type of Gorenjsko and of Škofja Loka, with which they have few common elements. In contrast, they have a lot in common with buildings in the upper part of Alta Pusteria (Hochpustertal) and in Baška Grapa. Based on these findings, the study has established the existence of the Tyrolean architectural heritage in the upper part of Selška Dolina. It also presents a current list of vernacular architecture in this area.